

Körök a homokban

Major Nándor

A termékenyítő szellem

1962. márc. 8-án. Németh László *Sajkódi estékje* azok közé a könyvek közé tartozik, amelyek temérdek mellékesen megpendített dologgal szakadatlanul újabbnál újabb végeláthatatlan gondolatsort indítanak az olvasóban: kiegészíti a szerzőt, más végkövetkeztetésre jut, sejtetett összefüggéseket bogyoz ki, s mindezt bátran teheti anélkül, hogy a szerző karát vallaná, hiszen épp úgy írta meg művét, hogy minderre módot adott. S már nem is fontos, hogy miben ért egyet a szerzővel s miben nem, hiszen az utolsó oldalhoz érkezvén, más könyvet tesz le, mint amit olvasott: a saját művét is, amelyet ugyan meg sem írt, de ott van bent a sorok, a lapok között, a végigfutott gondolatmenetek kanyargásában. S ezek a gondolatmenetek talán háromszor akkora terjedelmet is kitennének, mint az olvasott mű, az olvasó azonban nyilván sohasem is fogja papírra vetni őket. Benne maradnak Németh László és az olvasó közös művében. A megtermékenyítő könyvben. Abban, amelyből a *szelem* diadala sugároz.

Micsoda tájakat jártam be magam is két mondat közötti villanásnyi szünetben! S minden oldalon megannyi alkalom! Így voltam például utalásával Tolsztoj és Gandhi kapcsolataira: magam is heteket vesztegettem a kapcsolat vizsgálatására, s most ismét messzire kalandoztam. Hasonlóképpen eltűnődtem például azon, amit Garcia Lorca kapcsán bizonyos rokonságról mond, a spanyol és a magyar írói alkat, a helyzet s főként a probléma rokonságáról, amelyen annak idején szorgoskodtak az írók a két félfeudális országban. S közben a két nemzet

nyelve, újabb irodalomtörténete s nemzeti jellege között is párhuzamot vázol fel. S valóban nem is kell ahhoz valami nagy belátás, hogy az olvasó nyomban felfedezze a rokon vonásokat, törekvéseket García Lorca s a magyar népi írók, pontosabban: egy-két népi író között. Meggyőző érveket könnyű felsorakoztatni. Aztán: bartóki vonal, igen. Csak-hogy...

S már el is kalandoztam: pontosan tíz éve annak, hogy megjelentek nálunk az első olasz neorealista regények, Vasco Pratolini, Carlo Levi, Elio Vittorini, Italo Calvino, Corrado Alvaro, Domenico Rea művei, hogy csak néhányat említsek, s egymást érték a neorealista filmre­mekek is. Bori Imrével a boszniai hegyekben katonáskodtam s egy kerek esztendőn át a ráérők részletességével firtattuk a neorealizmus miértjét és mikéntjét, a bokrok mögött hasalva, s a vaktöltények sü­tögetése közben is, noha olaszul mégsem tanultunk meg kedvükért. Már akkor feltűnt, hogy a neorealizmust, az akkor vonzó, hatásos, átütő erejű irányzatot sikertelenül igyekeztek meghonosítani szerte a világon Ang­liától Amerikáig, a kísérletek évekkel később is kudarcba fúltak, köz­ben a neorealizmus saját hazájában is túljutott fénykorán, s utolsó mohikánjai épp hatyúdalukat alkották. Sajátosan olasz művészeti irányzatnak mutatkozott, melyet egy sajátos helyzet teremtett meg, s e helyzet megváltozása után szép lassan menthetetlenül elenyészett a művészeti irányzat is. Nyilván az olasz fasizmus hívta életre, ellen­zéki művészek hasonló lélegzetvételeként. Ez azonban épp elég ok volt arra, hogy felvessük a kérdést: vajon azokban az időkben, úgy-ahogy hasonló társadalmi körülmények létrehozta-e más tájakon is művé­szeti irányzatokat, amelyek némi rokonságot mutatnak az olasz neoreali­zmu­ssal. Bár szembetűnő különbözősége miatt képtelenségnek látszott, önként vetődött fel a magyar népi irodalom, melynek művelői szintén ellenállók voltak, ugyancsak vegyes összetételben, mint az olasz neo­realisták, éppúgy megigézte őket a harsogva kiejtett társadalmi mon­danivaló, az *igazság* kimondása, gyakran a művészi igényesség rovására, mint amazokat, noha a népi irodalom valamivel előbb virágzott fel, mint a neorealizmus, s hogy ez megtörténhetett, annak oka elég vilá­gosnak látszik. Világosnak az is, hogy épp a népi irodalom virágoz­hatott fel az akkori Magyarországon oly nagy visszhanggal az ellen­állók irodalmi törekvései közül. Kézzelfoghatóbb rokonságot a két irányzat között azoknak a könyveknek az olvasásakor sejtettem, ame­lyek az olasz Dél parasztjairól szólnak. Merész feltevésekbe bocsát­koztam azt illetően is, mivel magyarázható, hogy az olasz neorealiz­mus zömével városi irodalmat adott, s egy-két munkásíró is teremtett, sőt az élvonalba emelt, a magyar népi irodalom pedig a faluból merít­ett, s nem egy parasztíró adott, szintén az élvonalba emelve őket. Feltevéseim merészek voltak ugyan, de sok mindenben kézenfekvőnek mutatkoztak. Sohasem jutottam hozzá, hogy időt szakítsak a vizsgáló­dáshoz, és végére járjak a dolognak. Megváltván a löporfüsttől, jóné­hány évre a nyugati irodalom őserdejébe vetettem magam, mert az mindaddig szinte elérhetetlen volt számunkra. Évekkel később a spa­nyol Juan Goytisolo *paraszti* tárgyú regénye hőkikentett meg, pontosab­ban a regénynek az a naturalizmusa, mely mégsem naturalizmus: csu-

pán az olasz neorealista művekben fedezhettem fel ilyent, s annak idején másokkal egyetemben én is könnyelműen *csupán* az olasz verizmus hagyományainak visszfényt láttam benne. Goytisolo egyelőre mégis csupán talányt jelentett. Később azonban jöttek a többi spanyol művek, majd Bardem filmjei, s José Camilo Cela *Méhhás* című regényének olvasója előtt végül már világos lett, hogy bátran beszélhetünk spanyol neorealizmusról, az olaszból ismert irányzat összes jellemző jegyeivel. Az irányzat természetesen spanyol jellegzetességekkel gazdagodott. Megtörtént hát a csoda: az a neorealizmus, amelyet sehol sem lehetett meghonosítani, megjelent s felvirágozott Spanyolországban, sőt ismét világirodalmi szintre emelkedett. De hogy Franco országában miért csak az ötvenes években jelent meg, s miért bontakozott ki oly lassan, jól tudhatjuk. Cela regényében elképesztően hús-vér szagú jelenetek peregnek filmszerűen egymás után, de ő ezeket a jeleneteket úgy összerögzítelte, hogy vele együtt a regény cselekményét is teljes mértékben *tudatosan* szétzúzta. Az egymástól függetlenül pőre képek önmagukban és együttvéve nagyon beszédesek ugyan, de egységes cselekménybe, bizonyítható mondanivalóba nem kapaszkodhat bele senki. A hatalom se. Nem csupán a szerző nyilvánvaló *pozitív* nihilizmusa, hanem maga a világ, melyben él, kényszerítette rá ezt a módszert és kompozíciót, az a világ, melynek egyik válfajáról, a magyarországiról, Radnóti ezt írta:

*A valóság, mint megrepedt cserép,
nem tart már formát és csak arra vár,
hogy szétdobhassa rossz szilánkjait.*

Celánál szét is dobta.
Kár, hogy ezt a néhány verssort nem népi írótól idézhettem.
Az összefüggés világosabb volna.

•

Szintén messze kalandoztam Németh Lászlónak ezt a játékos ötletét olvasva: „Ha nyelveket nemcsak nyelvten és eredet tehet rokonná, hanem a bennük megnyilatkozó vérmérsék is, a magánhangzók színe, aránya, a szájartásban, a mondatalkotásban megmutatkozó férfiasság, tömörség, akkor a román nyelvek közül kétségkívül a spanyol áll legközelebb a magyarhoz, mint a szlávok közül a szerb, a germánok közül a norvég.” Igen, a spanyol, a spanyol... Sohasem tudtam megmagyarázni vonzódásomat a spanyol és a török nyelvhez és kultúrához. Nyilván van abban egy nagy adag tudat alatti nosztalgia, ahogy az egykori valódi nagyok közül épp azokhoz vonzódunk, akiknek nem sikerült nagyok megmaradniok. Akik példátlan győzelmeikben is szakadatlanul vereséget szenvedtek. Közben persze tudatos lények vagyunk, mindent megmagyaráz az a körülmény, hogy Németh Lászlóval együtt százszor elhatároztuk, megtanulunk majd csehül, szlovákul, románul, magyarul, szerbül, bolgárul. Hat nyelv! S közben alig jártunk be teyérnyi területet! Kinek fér a fejébe ennyi nyelv, hogy aztán még

maradjon hely annak a négynek is, mellyel jobbra bejárhatja az egész világot: angol, orosz, francia, spanyol. Megint a spanyol! Hogyan, hát egy országot, egy nemzetet ekkora dekadenciában látunk napjainkban, s most mégis ismét az elsők között lép elénk? Hagyjuk csak, hadd galyodjunk bele ezekben a gondolatokba! Spanyolhon akár el is veszhetne, a spanyol kultúra nem lesz szanszkrit, virul majd tovább. A nyelv önmagában egy egész kultúrát tárol. A spanyol nyelv egy és ugyanaz Kubában, Chilében, Argentínában is. A spanyol költő spanyol itt is meg ott is. És micsoda visszahatás éri a spanyol költészetet a nicaraguai Rubén Dario, a chilei Pablo Neruda, a kubai Nicolas Guillén révén magában Spanyolországban; micsoda távoli világ, egész más világ termékenyítő színeivel! És micsoda hatalmas területen gazdagítják ezt a nyelvet! Ugyanakkor azonban mily messzire nyúlnak a spanyol irodalom hatásai, merőben „idegen” világokba: tessék csak például elolvasni a kolumbiai Eustasio José Rivera igen tehetséges prózáját. Páratlan jelenség: a nyelv szokatlanul nagy anyagi erővé növekedik, s a világ rohamos integrációja folytán még egyre nagyobbá lesz. Nékünk, akik saját hazánkban tapasztaltuk, hogy két nemzet egy nyelvet beszél (a szerb és a horvát a szerbhorvátot), nem szokatlan, ha hat-hét nemzetet emlegetünk, melyek azonban közös nyelvet használnak. Ám a képzelőerőnkől sem futja odáig, miként is lenne, ha a föld túlsó csücskén egy állandó szlovén, magyar vagy szlovák nyelvű kultúra fejlődne tőlünk függetlenül, egy nemzet kultúrájaként. Ha az amerikai Faulkner bolgáruul hatna a bolgár írókra. Ha egyazon nyelvet a világ távoli részeiben hajlítgatják, idomítják a saját képükre, de nyelvről lévén szó, közös képükre is. Annak idején sokat olvastam arról a jelenségről, hogy ahol csak spanyol hódító partra szállt, ha őt el is űzték, a nyelve ott maradt. Akadt, aki holmi misztikus vonzóerőt tulajdonított a spanyol nyelvnek, mások a spanyolok nemzeti alkatával magyaráztatták azt a készségüket, hogy az őslakossággal fajilag keveredjenek, s lassacskán nyelvükbe olvassák őket, majd földrajzi s történelmi okok tömkelegét hozták fel, azon töprengve, hogy más gyarmatosítók, ha kitették lábukat, nyelvüknek is nyoma veszett azon a vidéken. Erről természetesen mi is mondhatnánk egyet-mást. Korunk azonban, épp az utóbbi évtizedekben, sok tanulsággal szolgál. Hogy Ghanában megmarad-e az angol nyelv, Guineában a francia, nagyon tanulságos lesz megfigyelni. Az egyre szélesebb körű közoktatás ezeken a nyelveken folyik a néger törzsek között a már szabad országban is, érthető okokból. Íróik angolul vagy franciául írnak. Mint a magyar írók egykor latinul — persze ismerjük a különbségeket is. De megtörténik-e s megtörténhet-e náluk az átváltás? Esete válogatja. Oskar Davičo afrikai útinaplójából értesülünk a ghanai néger írók elgondolkodtató problémájáról: rájuk maradt a gyarmatosítók kiművelt nyelve, hagyományl a közizagatásban, némi iskolahálózattal, s most tanakodhatnak, hogy a számtalan törzs kiműveletlen, kicsi nyelve közül melyiken írjanak. Egy-egy törzs nyelv-közössége nagyon kicsi, s a nép zömével különben is írástudatlan: mekkora olvasótáborra számíthatnának? Természetesen Ghana egész népének szeretnének írni, de nemcsak néki. Írnak tehát angolul. Keveseknek írnak így is, keveseknek írnának úgy is. De tegyük hozzá, hogy aki

egyáltalán olvasni tud, angolul tud olvasni. A művelődés nagy iramban terjed a nép között. Angolul. Lesz majd egy angol nyelvű ghanai nemzet? Francia nyelvű guineai? Antun Šoljan írt legutóbb igen meggyőzően arról, hogy az angolul és franciául író afrikai néger írókat nem lehet elkülöníteni mint négereket; a néger faj, nem pedig nemzet, a faji alap nem elég ehhez. Éppígy nem lehet az amerikai néger írókat, például Richard Wrightot, Langston Hughest vagy Claude Mc Kayt elkülöníteni az amerikai irodalomtól, közvetve pedig az angoltól. Léopold Senghor francia író, mondja Šoljan, noha egy független állam, Szenegál elnöke. Jacques Roumain haiti francia író. Mondtam, hogy haiti. Ramuz svájci francia író. Mondtam, hogy svájci. A nemzeti irodalom fogalma egyébként világos, de tudnunk kell a sajtóságokra felfigyelni. A volt gyarmatok világában, a nemzetté válás pillanatában, bizonyos körülmények között, kerestetik a nyelv. Ó, bocsátassék meg az eretnek gondolat: szeretnék nem szanszkrit nyelven írni. S lehetne: nem írni. De írok. Mást nem is tehetek. Hiszen a matematika szerelmese vagyok, s nagyon jól tudom, mit nem lehet egyenletekkel megoldani. A tudat és a tudat alatti küzd bennem, érveik egymásba szövődnek, feleselgetnek, én magam pedig maradok. Mert maradhatok. S ez már elég is ahhoz, hogy ebben leljem meg azt a bizonyos pontot, melyen megvetem a lábam, hogy sarkából fordítsam ki a világot. Igen, csupán a saját világomat. Az ember érje be ennyivel: hiszen ez is a lehetetlennel határos.

Szavazzunk tehát

1962. márc. 11-én. Az utóbbi időben divatos lett azokat az embereket lebunkózni, akikről az agytornára éhes vitahősök jól tudják, hogy nem fognak visszaütni. Az ütlegetek kiváltó okokat legtöbbszörre megtalálhatnánk ismertebb költőink, íróink és kritikuszaink egyikének-másikának írásában is, ám ők nem lennének restek szorítóba állni, s esetenként a kritizálókat piszkavasait bumeráנגgá változtatnák, s így a vitahősök könnyen saját magukat vernék vele fejbe. Dési Ábel vagy Huszár Zoltán legfeljebb még inkább visszavonulnak, és védőjük sem akad, hiszen nincsen „hátszáguk”. Dési ügybuzgó bírálói közé tartozik Sztáncsics András is, aki legutóbb a Magyar Szóban bizonyította be, hogy nem tartozik azok közé a zsenik közé, akik bátran elmondhatják magukról, hogy „nem kell ahhoz suszternak lenni, hogy tudjuk hol szorít a cipő”. A cipő ezúttal az absztrakt művészet volt. Dési Ábel készítette. Cikkje nem érdemelt különösebb figyelmet, azok közé a félsikerült, rendeltetésével kevésbé számoló, ormótlan kaptafán készült kőkemény cipők közé tartozott, melyeken a jobb sorsra érdemes finomabb kidolgozású részek elvesznek az egész idomtalanóságában, s ezért éveken át a kirakatban porosodnak, végül vevőre nem lelven, a csódtömegbe kerülnek. Mindennapos látvány ez a világon, amin nem kell fennakadnunk. Sztáncsicsnak azonban nincs meg a kellő ízlése ahhoz, hogy választani tudjon: ahelyett, hogy elment volna mellette, éppen ez a cipő kellett néki, s amikor szorítani kezdte, egy ideig nézegette, vizsgálgatta, aggódott is

Désivel egyetemben, de tőle jóval messzebbmenő következtetésekre jutnak korunk létkérdéseit illetően? Azt hiszi, mindez csak *politikai szimplifikálás*, egyszerűsítés? S ezt a nézetét sem iparkodott az elfutott évek során más „politikai szimplifikálók” fejéhez vágni, hanem kívárta, hogy éppen Désit tisztelje meg vele? Valóban oly nagyon elbátyázta magát a rég betanult leckék világba, hogy még ma sem látja, mi történik körülötte? Ennyi intő jel után? Ajánljunk olvasmányt?

Ha valakinek „ütött az utolsó órája”, akkor az ilyen módszernek ütött, a művészet ügyeinek *efféle* politikai térre való átjátszásának, az epeömléses dührohajoknak, az „egészséges emberek” félrebeszéléseinek.

Mi az ő nézetei ellen szavazunk. És minden effajta oktondi gáncoskodás ellen, kövessék el fiatalok vagy öregek, modernisták vagy realisták, egészségesek vagy betegek.

A művészi szabadságra szavazunk.

És arra, hogy holnap is szavazhassunk.

A görbe

1962. márc. 21-én. Ismét szóba jöttek a képlátás problémái, s noha ezúttal csupán futólagos eszmecserét folytattunk, kiérződött belőle, hogy nem lehet sokáig elodázni a dolog alaposabb szemügyre vételét. Már a felszínen mozgó, semmi újat nem hozó, úgy hittük, mindenki által tudott dolgok emítése is élénk felszisszenéseket váltott ki. Igen, valóban mindenki tudja, hogy a képes beszéd az emberiség legősibb megnyilatkozási formái közé tartozik, egyidős magával az írásbeliséggel, mondhatnánk, a primitív lelkiség természetes költői leleménye, minthogy a költőinek egyik alapvető jellegzetessége, bármily *konkrét* legyen, hogy mindig *másról* beszél, mint amiről szól; a képes beszéd a népköltészet sava-borsa, a köznép „hétköznapi” beszédének természetes járuléka, s vannak nemzetek, primitívebb népek, például a kínai, amelyek köztudomásúlag magas tőkélyre emelték. Mégis, a köz tudomású dolgokat gyakran elfelejtjük.

Bizonyos korok — s ebben a puritán korok vezettek — többé-kevésbé kiszorították a metaforát az irodalomból, ám a népies hangok jelentkezése jobbra mindig magával hozta a képes beszéd felfrissítését is. A metafora sokáig pusztán stílusjelenség volt, mígnem a modern irodalom fölfedezte páratlan megjelenítő erejét, azt, hogy a képes beszéd újabb dimenziót ad az irodalomnak: az epikában például az elmondandó konkrétum képes beszéddel való kifejtése, azzal, hogy a metafora már önmagában véve képzettársítás, a konkrét elmondandón kívül ugyanakkor egy újabb világ feltérképezésére is módot és alkalmat nyújt. Tömörítés tehát, és nem szecessziós cicomázás! Az úgynevezett „konkrét próza”, a „két pont között a legrövidebb út az egyenes”-féle euklidészi formális logika művelői képtelenek azt a világot feltérképezni, amit a leleménnyel használt képes beszéddel, asszociáló jellegénél fogva, előre és hátra mutatva, mélybe és magasba jelezve, vagyis térben és időben determinálva fokozottan elérhet az író. Vagyis a

metafora nemcsak stílusjelenség már, hanem a totális felé hajló metaforikus látásmód esetén az ábrázolásmód problémakörébe hatol. Hogy miként, arról kellene manapság beszélgetni, nem pedig felszisszeni, amikor a modern irodalom ránk maradt kétségtelen tanulságáról szólnunk. Ha valaki az önmagukért való tizemeletes metaforákból álló verseket látja csupán, akkor a fáktól nem látja az erdőt. Nemrég volt, amikor Vasko Popa, szakítva a romantikusan realista hagyományokkal, telítetten metaforikus verseivel forradalmat idézett elő a szerb költészetben, s kiváltotta a (p)oroszl puritánok és a forradalmi romantika aszkétáinak hatása alatt élők vádját, hogy ezek az „absztrakt” versek nem a népnek íródtak, hanem egy kis rétegnek, s Vasko Popa nyilván akkor felelt meg legjobban azoknak, akik voltaképpen mélyen lenéztek a népet, mert azt hiszik, hogy a nép felfogóképessége csupán a konkrétum felszínét képes követni, s még azt is ki merik mondani, hogy a szándékos szegényítésnek szocialista jellegzetességnek kell lennie, amikor *Zlatna jabuka* címmel egy népköltészeti gyűjteményt adott ki, mely messze túltett az ő metaforikus versein.

Egy korszak vaksi furcsaságait mielőbb le kell vetkeznünk, és sok babonát és hiedelmet ki kell űznünk a tudatunkból. A metaforikus beszéd már nem pusztán díszítő elem abban az irodalomban sem, amely újabban szecesszióknak mondanak. A stílus legkifejezettebb cikornyái már régóta a díszítő jelzőkben lelhetőek fel. Annak pedig a „konkrét” kifejezésmódtól jóval nagyobb ellensége a metaforikus. Tudjuk. Miként azt is tudjuk, hogy két pont között a legrövidebb út a görbe.